

AGDERSEMINARET
2016

BERIT EIDE JOHNSEN (red.)

På vandring og på flukt

MIGRASJON I HISTORISK PERSPEKTIV

KAPITTEL 2

Boforhold, arbeid og sosiale nettverk

Norske kvinners emigrasjon til Amsterdam og Hoorn, ca. 1600–1700

Kariin Sundsback

Da den 22 år gamle Katrin Lourentsdatter fra Bergen kom til Amsterdam i 1689 og registrerte seg som medlem i den lutherske kirken, hadde hun sannsynligvis store forhåpninger om et nytt og bedre liv med mange muligheter. Nederland hadde en enorm tiltrekningskraft på emigranter på 1600-tallet på grunn av det gunstige arbeidsmarkedet og den sterke veksten i økonomien.¹ Titusener av norske menn og kvinner flyttet til Nederland på 1600-tallet, og flesteparten av dem kom fra Sør- og Sørvestlandet. Denne store utvandringen må ha vært merkbar i de norske kystområdene, tatt i betraktning at hele Norge på denne tiden ikke hadde mer enn vel 400 000 innbyggere.²

Katrin Lourentsdatter slo seg ned i Jonkerstraat, i en av de fattigste bydelene i Amsterdam, ikke langt fra havnen på østsiden av byen, der mange andre norske og tyske emigranter bodde. I 1690 giftet hun seg med en matros fra Bergen, Jakob Bertelssønn, som bodde i samme gate som henne. De fikk en sønn og ble

-
- 1 Nederland var en republikk mellom 1588 og 1795. I dette kapitlet vil navnet Nederland bli brukt for de sju fylkene som hørte under Republikken.
 - 2 Simon Hart, *Geschrift en getal. Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaal-historische studiën op grond van Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600–1800* (Dordrecht 1976), 170. Erika Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuwse Amsterdam* (Hilversum 2005), 374. https://snl.no/Norge_under_dansk_styre_-_1537-1814.

boende på samme adresse.³ Siden Jakob var til sjøs i lengre perioder med en lønn som ikke var tilstrekkelig til å livnære familien, måtte Katrin også arbeide.⁴ Sannsynligvis fant hun først forskjellige, midlertidige småjobber som ikke ble registrert.

I 1693 ble hun anklaget for tyveri. Forhøret av Katrin gir oss informasjon om arbeidet og levekårene hennes. Katrin arbeidet da som korndreier på et kornlager ved havnen i Amsterdam. Hver sommer etter innhøstningen, ble folk, ofte kvinner, leid inn for å vende kornet og luften slik at det ikke skulle begynne å råtne, inntil kornet ble solgt eller bearbeidet.⁵ En dag da Katrin arbeidet, gjemte hun så mye korn hun kunne i skjørtet sitt, og så hastet hun til en baker i nærheten. Der solgte hun kornet hun hadde stjålet for 1/2 stuiver, nok til å kjøpe litt mat til seg selv og sønnen sin. Sjefen hennes hadde imidlertid oppdaget at hun ikke var på arbeidsplassen. Han fant henne hos bakeren, og hun ble anklaget og straffet for tyveriet.⁶

Amsterdam var målet for de fleste norske emigrantene. Men det var også flere hundre nordmenn som slo seg ned i Hoorn, en handelsby omtrent 40 kilometer nordøst for Amsterdam.⁷ Disse to byene er viktige for forskning om emigrasjon fra Norge til Nederland. Mennesker i tidlig moderne Europa var svært mobile og flyttet ofte mellom byer og land. Som regel fulgte kvinnene med familiene sine; enten emigrerte de sammen med foreldre og søsken eller de dro sammen med ektefelle og barn.⁸ Norske kvinner, derimot, flyttet ikke bare med familie eller ektefelle til Nederland. Mange unge, ugifte norske jenter dro alene over Nordsjøen, akkurat som Katrin Lourentsdatter.⁹ Derfor var emigrasjonen av de norske kvinnene unik, både i europeisk og nederlandsk perspektiv. I dette kapitlet står de norske kvinnene i Amsterdam og Hoorn sentralt.¹⁰

3 Gemeentearchief Amsterdam (heretter GAA), ondertrouwregisters, invnr. 697, s. 16.

4 En matros tjente mellom 7 og 22 gulden per måned. Se Kuijpers, *Migrantestad*, 249.

5 J.B., Glasbergen, *Beroepsaanduidingen in Nederland en Belgie voor 1900* (2004), 258.

6 GAA, confessieboeken, invnr. 345, pg 215 (1693).

7 Jeg har tatt stikkprøver i lysningsregistrene fra forskjellige nederlandske byer, Haag, Rotterdam, Hoorn og Delft, for å se hvor mange nordmenn som hadde slått seg ned der, men bare i Hoorn var det et substansielt antall.

8 Jan Kok, «The family factor in migration decisions» i: J. Lucassen, L. Lucassen og P. Manning, (red.), *Migration history in world history. Multidisciplinary approaches* (Leiden 2010), 216, 222–223.

9 Sølvi Sogner, *Ung i Europa. Norsk ungdom over Nordjøen til Nederland i tidlig nytid* (Oslo 1994), 76–79, 140.

10 Dette kapitlet er basert på resultatene av min doktorgradsavhandling (2010): *Life-experiences, social mobility and integration. The migration of Norwegian women to Amsterdam and Hoorn (1600–1750)*.

Disse norske kvinnene tilhørte ofte den fattigste delen av befolkningen, og de er derfor vanskelige å finne i historiske kilder. Vi er avhengige av at kildene oppgir hjemstedet, og at alle kvinner, fra alle sosiale lag, kan bli funnet. Bare hvis disse to kriteriene er oppfylt, vil det være mulig å komme med uttalelser og konklusjoner som inkluderer hele gruppen. De to viktigste kildene for forskning på denne gruppen kvinner er lysningsregistrene/ekteskapsregistrene og medlemslistene til den lutherske kirken.¹¹ Fordelen med lysningsregistrene/ekteskapsregistrene, både i Hoorn og Amsterdam, er at de ikke er sosialt selektive; alle som skulle gifte seg, var forpliktet til å registrere seg, og disse registrene er bevart i begge byene. Siden mange nordmenn i utlandet søkte tilhørighet i et kirkesamfunn de kunne identifisere seg med, ble mange medlemmer av den lutherske kirken. Mange av disse medlemslistene er også bevart.¹²

Når det kvantitative kildematerialet som er brukt i dette prosjektet, blir studert, ser vi at tusenvis av nordmenn emigrerte til Amsterdam og Hoorn på 1600-tallet. Likevel er det begrenset hva vi får vite om dem; bortsett fra emigrantenes navn, alder, hjemsted og adresse får vi lite informasjon. Hvordan var levekårene deres, hvilket arbeid hadde de, hvilke sosiale nettverk hadde de tilgang til? Disse spørsmålene vil vi ikke finne svar på i det kvantitative kildematerialet. En kilde som kan gi oss mer informasjon om de norske kvinnene nederst på samfunnsstigen, er avhørsbøkene i Amsterdam.¹³ Her ble avhørene til (antatt) kriminelle notert i detalj, og de er bevart for hele den undersøkte perioden. Ikke bare blir den kriminelle handlingen presentert med den avhørtes egne ord, men den kriminelles hjemsted, alder og (sosiale) bakgrunn blir også beskrevet. Mellom 1600 og 1700 ble 440 nordmenn brakt inn til avhør i Amsterdam. Av dem var 176 kvinner.

Ved å studere avhørene av norske kvinner, vil det være mulig å få en subjektiv beskrivelse av enkeltindividets skjebne og levekår. Selv om de tragiske og ofte voldelige tilfellene vi finner i avhørsbøkene, ikke nødvendigvis er representative for livet til alle norske kvinner i Nederland, gir de oss en forståelse av hvordan det var for utlendinger nederst i samfunnet å overleve i en fremmed by.

Livet til de norske kvinnene i Amsterdam og Hoorn på 1600-tallet vil stå sentralt i dette kapitlet. I første delen blir demografi og økonomi i begge byene

11 I Hoorn er de faktiske ekteskapslistene brukt, i Amsterdam er lysningsregistrene brukt. Det betyr at i Hoorn er alle som giftet seg, tatt med, mens i Amsterdam er bare ekteskapslysningene for førstegangs-ekteskap tatt med.

12 Kuijper, *Migrantenstad*, 85.

13 For dette prosjektet er bare avhørsbøkene fra Amsterdam brukt.

behandlet, og deretter skal vi se på bosetningsmønster og sosial samhörighet i Hoorn, basert på kvantitativt kildemateriale. I den siste delen vil skjebnene til enkeltindivider funnet i avhørsbøkene i Amsterdam bli brukt for å illustrere forskjellige elementer av livet deres. Vi skal se på boforhold, arbeid og sosiale nettverk.

Demografi og økonomi i Amsterdam og Hoorn på 1600-tallet

1600-tallet var en periode med sterk kulturell, demografisk og økonomisk vekst i Nederland. Folk fra innland og utland flyttet til de stadig voksende byene der det var stort behov for arbeidskraft, både i industri, i handel og på den østindiske handelsflåten. Perioden er kjent i nederlandsk historie som *De Gouden Eeuw*, Gullårhundret, fordi det var en periode med blomstrende handel, og befolkningen i de vestlige fylkene vokste eksplisivt takket være de mange emigrantene.

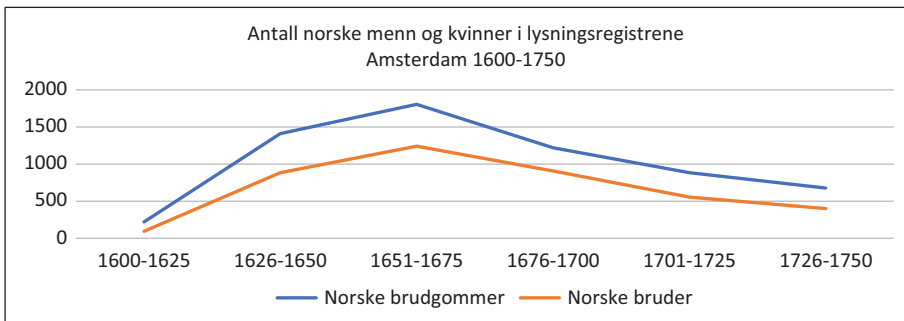
I 1515 hadde det vestlige fylket, Holland, en befolkning på 275 000 innbyggere. I 1622 var befolkningen allerede økt til 672 000, og i 1680 hadde Holland et innbyggertall på 883 000, hvorav 60 % bodde i byer. Internt hadde Holland på 1600-tallet en negativ befolkningsvekst, både fordi flere døde enn det ble født, og fordi mange emigrerte til utlandet, for eksempel med Det østindiske kompani til Asia. At det likevel var en eksplisiv befolkningsvekst i denne perioden, skyldes den store gruppen immigranter som søkte til Nederland på jakt etter et bedre liv. Det er anslått at 1,4 millioner immigranter kom til Holland mellom 1600 og 1800. Av disse kom mer enn halvparten fra utlandet, spesielt fra Tyskland, Belgia og Skandinavia.¹⁴

Hovedstaden Amsterdam spilte en sentral rolle i den raske utviklingen av landet. Amsterdam utviklet seg fra å være et regionalt sentrum til en internasjonal handelsmetropol hvor produkter fra alle kontinenter ble kjøpt og solgt. Det var et multikulturelt samfunn, og byens befolkning vokste sterkt i løpet av 1600-tallet. I 1578 hadde Amsterdam en befolkning på 30 000 innbyggere, og mindre enn hundre år senere, rundt midten av det syttende århundret, var befolkningen mer enn fem ganger så stor; mellom 160 000 og 175 000 innbyggere.¹⁵ Ikke bare

¹⁴ Thimo de Nijs, Eelco Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland, del II* (Hilversum 2002), 181–183.

¹⁵ Willem Frijhoff, Maarten Prak (red.), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld (1578–1650)* (Sun 2004), 42.

var Amsterdam den største byen i Nederland og sentrum i handelsnettverkene, men byen var også kjent for sin liberale immigrasjonspolitik, religiøse toleranse og velbetalte arbeidsplasser, både for menn og kvinner. Derfor tiltrakk Amsterdam seg mange innvandrere fra forskjellige deler av Europa. Dette blir tydelig når vi ser på antall ekteskapslysninger i Amsterdam: I perioden mellom 1600 og 1700 tok nesten 80 000 utlendinger ut lysning for første ekteskap her. Blant disse var det nesten 5000 norske menn og 3000 norske kvinner.¹⁶ Det totale antallet nordmenn var mye høyere enn dette.

Hoorn opplevde en liknende økonomisk og demografisk vekst på 1600-tallet. Selv om Hoorn ikke på langt nær var like stor og viktig som Amsterdam, hadde den en sentrumsposisjon når det gjaldt korn- og trelasthandelen med Norge og Østersjøen på ene siden og store deler av Nederland på den andre siden. Norge var den viktigste handelspartneren til Hoorn på midten av 1600-tallet. Hele 39 % av alle produkter som ble importert i Hoorn rundt 1680, kom fra Norge.¹⁷ Hoorn ble i løpet av første halvdel av det syttende århundret stadig viktigere i handelen av bulk-produkter, slik som korn, salt og treverk. Disse produktene ble transportert til andre deler av Nederland og gjorde Hoorn til den viktigste transittbyen i hele regionen. Det var mye kontakt mellom Hoorn og den norske vest- og sørkysten; regelmessig seilte skip til og fra Norge med handelsprodukter.¹⁸ Hoorns vekst og velstand endte i tredje kvartal av det

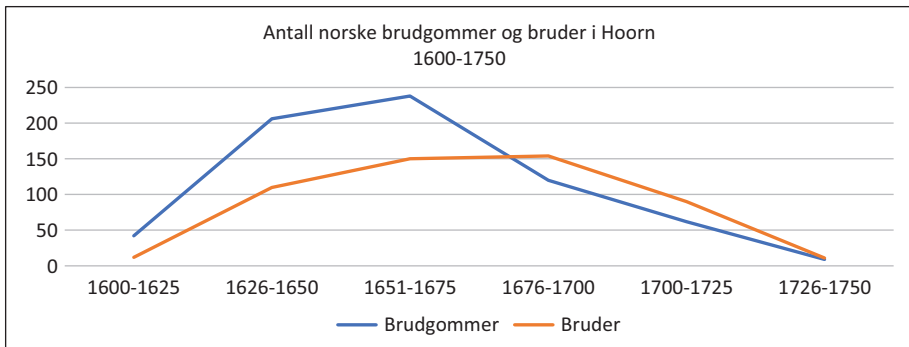
¹⁶ Hart, *Geschrift en getal*, 142, 170.

¹⁷ C.M. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990) 28–30.

¹⁸ http://www.oudhoorn.nl/gevelstijlen/bouwstijlen_05_aantal_inwoners.php Jan de Bruin, *Hoorn, dorp en stad. Middeleeuwse topografie en institutionele ontwikkelingen tot het begin van de 19e eeuw* (Westfries archief, 2007), 14.

syttende århundre som følge av en alvorlig økonomisk nedgangsperiode. Havnebyer som Hoorn ble hardt rammet av nedgangen i handelen. I tillegg økte prisen på norske produkter, noe som gjorde at nederlandske handelsfolk gikk på leting etter andre europeiske regioner å drive handel med. Færre og færre norske fartøyer kom til Hoorn. I samme periode forsandet havnen i Hoorn, noe som gjorde det vanskelig for skipene å ligge for anker der. Det var lettere for skipene å seile forbi Hoorn til handelsbyer som Zaandam og Amsterdam.¹⁹

Akkurat som Amsterdam, tiltrakk Hoorn seg mange emigranter, spesielt fra Tyskland og Norge.²⁰ Ifølge den norske historikeren Oddleif Hodne, som studerte tidlig moderne emigrasjon fra Norge til Nederland, var det spesielt i perioden 1625–1700 at norske innvandrere flyttet til Hoorn. Høydepunktet i emigrasjonen til Hoorn lå mellom 1640 og 1680.²¹ I perioden 1607–1711, for eksempel, giftet 1138 nordmenn seg i Hoorn, og mellom 1626 og 1750 ble 671 nordmenn medlem av den lutherske kirken.²²

Norske kvinner i Hoorn: bosetningsmønster og sosial samhörighet

På midten av 1600-tallet hadde Hoorn et lite, godt sammensveiset norsk samfunn som bestod av noen hundre faste innbyggere og sesongarbeidere. De fleste av mennene arbeidet enten i havnen eller på skip som seilte fra Hoorn,

19 Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt*, 145.

20 Bruin, *Hoorn, dorp en stad*, 4–10.

21 Hodne, *Fra Agder til Amsterdam. En studie i norsk emigrasjon til Nederland i tiden ca. 1625 til ca. 1800* (Masteroppgave 1976), 36.

22 Hodne, *Fra Agder til Amsterdam*, 20, 60. Se også Sølvi Sogner, *Ung i Europa*.

og de bodde sammen eller i samme gate som andre nordmenn, eller folk fra samme region.²³ Det er vanskeligere å si hvilket arbeid kvinnene hadde, for det blir ikke ofte nevnt i kildematerialet. Sannsynligvis arbeidet de i typiske kvinneyrker der språk ikke var en stor barriere, som rengjøringshjelper, tjenestejenter eller i tekstilindustrien.²⁴ Mange av de norske emigrantene som ble boende i Hoorn, ble medlemmer av den lutherske kirken, og mange av dem giftet seg i byen. Den lutherske kirken var kjent for de mange tyske flyktninger og skandinaviske sjømenn. Hele 75 % av de skandinaviske medlemmene av kirken i Hoorn kom fra Norge, mens bare 15 % kom fra Danmark og 10 % fra Sverige.²⁵

Mer enn 60 % av nordmennene kom fra sørvestkysten av Norge, og mange av dem kom til Hoorn sammen med familie eller venner med samme hjemsted.²⁶ For å illustrere dette kan vi se på en stikkprøve fra medlemsregistrene tatt mellom 1650 og 1680, da emigrasjonen fra Norge til Hoorn var på sitt høyeste. I denne perioden ble totalt 175 norske kvinner medlem av kirken. Av dem kom 134 til kirken for å skrive seg inn som nytt medlem sammen med en eller flere andre nordmenn. Det er ikke alltid tydelig hva forholdet var mellom alle nordmennene som skrev seg inn på samme dag, fordi deres relasjon bare ble meldt hvis kvinnene kom med ektefellene sine. Likevel, hvis dato for innskrivning, etternavn, hjemsted og bosted i Hoorn blir sammenliknet, er det mulig å si noe om forholdet mellom nordmennene. 14. april 1672 ble for eksempel 14 nye norske medlemmer skrevet inn i medlemsbøkene til den lutherske kirken i Hoorn. Det var to familier fra Vesterisen (Vester-Risør, dvs. Mandal) som bodde på samme adresse, et par fra Larvik og nok et par fra Vesterisen som også bodde i samme område.²⁷ At de alle kom fra samme region i Norge, bodde rett i nærheten av hverandre i Hoorn og skrev seg inn i kirken samme dag, er en indikasjon på at de må ha kjent hverandre.

23 Kariin Sundsbäck, «De migratie van Noorse vrouwen naar Hoorn», i: *Oud Hoorn* (3-2016) 129–130.

24 Kuijpers, *Migrantenstad*, 254. Elise van Nederveen van Meerkerk, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581–1810* (Amsterdam 2007), 20.

25 J.G. Voortman, R. Voortman, *Transcriptie en index op de Evangelisch Lutherse lidmatenregisters van de gemeente Hoorn (Noord Holland) 1651–1830* (Westfries archief Hoorn, 2010) 1.7.

26 Hodne, *Fra Agder til Amsterdam*, 20, 60.

27 Mellom 1600 og 1750 ble bare 7 kvinner fra Bergen gift i Hoorn og 5 kvinner fra Bergen medlem i den lutherske kirken. Alle ser ut til å ha kommet alene.

Også når vi studerer ekteskapslistene i Hoorn, virker det som om det var et sammensveiset norsk samfunn der. Mellom 1600 og 1750 giftet 574 kvinner seg. Seksti prosent av dem giftet seg med en norsk mann som kom fra samme region som dem.²⁸ Halvparten av kvinnene oppga Vesterisen som hjemsted i Norge. Vesterisen var viktig for trelasthandelen med Nederland, men det var et lite sted med få innbyggere. I 1723, for eksempel, hadde Vesterisen ikke mer enn 85 hus med en befolkning på mellom 500 og 700 personer. I tillegg bodde der også utenlandske handelsmenn. I den første offisielle folketellingen i Norge, i 1769, ble det oppgitt at Vesterisen hadde 791 innbyggere, og i 1792 bodde 1200 mennesker der.²⁹ Tatt i betraktning hvor liten Vesterisen var, er det interessant å merke seg at så mange i Hoorn oppga nettopp dette stedet som hjemsted. Grunnen er kanskje at de kom fra andre steder i nærheten av kysten, men at Vesterisen var det nærmeste stedet de kunne oppgi som også var kjent i Nederland.

Fra medlemslistene kan vi også se at kvinner fra forskjellige steder i Norge hadde forskjellig emigrasjonsmønster. Kvinnene som kom fra Vesterisen, for eksempel, kom nesten alltid sammen med familie eller kjente da de ble medlem av den lutherske kirken. Vi ser også at de bodde sammen eller i nærheten av andre nordmenn fra samme region, mens kvinnene fra andre steder i Norge kom alene, og de bodde ikke i nærheten av andre nordmenn.³⁰

I medlemsbøkene fra den lutherske kirken og i ekteskapslistene er adressen til alle som skrev seg inn, notert for hele perioden, både for mennene og kvinnene. Dette kan ikke bare fortelle oss noe om boforholdene til nordmennene i Hoorn, men også om hvorvidt de var integrerte i samfunnet og deres sosiale forhold. På kartet under, laget av den berømte kartografen Joan Blaeu i 1649, ser vi Hoorn. Kartet er orientert mot sør og viser tydelig gatene og havnen i sentrum av byen. Når adressene til nordmennene blir studert, viser det seg at de mest populære bydelene å bo i for nordmennene var i gatene i nærheten av havnen. Mange oppga ikke engang en bestemt gate eller adresse, men sa bare at de bodde ved havnen eller ved den østlige byporten, ikke så langt fra havnen. Ettersom de fleste

28 Westfries Archief (heretter WA), DTB Hoorn, inv.nr. 46.

29 <http://ukult.net/jave/gamlemandal/historie.html>.

30 WA, DTB Hoorn, inv.nr. 46.

norske menn sannsynligvis arbeidet i havnen eller som sjømenn, er det ikke overraskende at de fant seg et sted å bo i nærheten. Dersom flere nordmenn bodde i samme gate på samme tid, er det sannsynlig at de kjente hverandre.

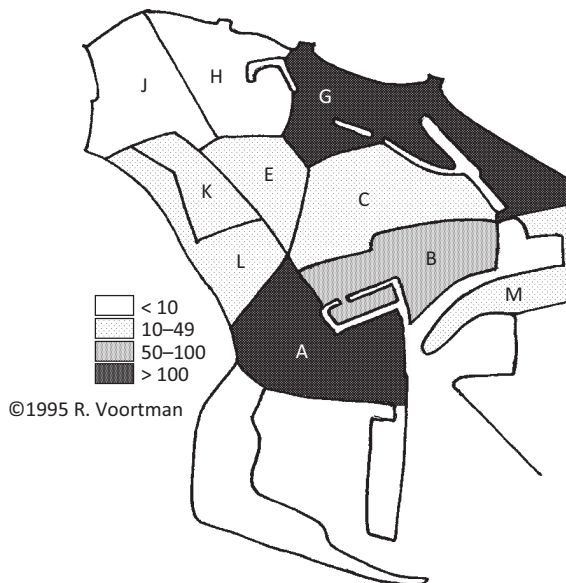

Johan Blaeu, Hoorn, 1649.³¹

I motsetning til andre utlendinger i Hoorn valgte nordmennene ofte å bo i samme nabolag eller gate. Hvis vi for eksempel sammenlikner med tyskerne, som utgjorde omtrent halvparten av alle emigrantene i Hoorn, ser vi at de var spredt rundt i hele byen, uten en tydelig bokjerne. Polakker og andre emigranter delte de samme bosetningsmønstrene som tyskerne; de bodde i alle nabolag i byen.³²

31 <http://www.oudelandkaarten.nl/europa/item/hoorn-1649-blaeu>.

32 Voortman, *Transcriptie en index op de Evangelisch-Lutherse lidmatenregisters van de gemeente Hoorn*, 1.7.

Konsentrasjon av norske emigranter i Hoorn, 1652-1763.³³

En årsak til avviket i valg av bosted mellom nordmenn og andre emigranter kan kanskje finnes i den norske forståelsen av etnisitet. I en relativt liten by som Hoorn, hvor et stort antall norske innvandrere kom fra samme region, og ofte kom til Hoorn med familie og venner, er det forståelig at de ønsket å bo nær hverandre. At 60 % av de norske kvinnene i Hoorn giftet seg med en norsk mann, ofte fra samme region i Norge, er også et tegn på at de sosiale båndene mellom nordmennene var sterke, og at de holdt sammen i Hoorn.

Norske kvinner i Amsterdam: arbeid, boforhold og sosiale nettverk³⁴

Arbeid i Amsterdam: tjenestejentene

Når utlendinger besøkte Nederland i tidlig moderne tid, ble de ofte overrasket over hvor selvstendige nederlandske kvinner var. Kvinnene, spesielt i byene, deltok aktivt på arbeidsmarkedet og hadde i tillegg stor handlefrihet både i og

³³ *ibid.*

³⁴ Noen av eksemplene brukt i disse avsnittene har jeg også publisert i 2016 i en webutstilling: <http://opam.no/nederland/no/historikk/sundsback-artikkel>

utenfor hjemmet.³⁵ Det var vanlig for kvinner å ha lønnet arbeid, selv etter at de var gift. Kvinner kunne ikke bli medlem i et laug, men de kunne jobbe i bedriften til ektefellen og ta over bedriften hvis ektefellen døde.³⁶

De fleste kvinner i Amsterdam måtte arbeide fordi ektefellen ikke tjente nok til å forsørge familien. En stor andel av kvinnene arbeidet som tjenestejenter eller i tekstilindustrien.³⁷ Trolig arbeidet mange norske og andre utenlandske kvinner som tjenestejenter. Det var et populært yrke blant emigrantene fordi det ikke krevde utdanning og språkkunnskaper. I 1700 er det anslått at rundt 20 000 kvinner arbeidet som hushjelper eller tjenstepiker i byen. Dette var et stort antall, tatt i betraktning at Amsterdam hadde en befolkning på rundt 220 000 på denne tiden.³⁸ De fleste tjenestejentene var unge og ugifte, og de fikk kost og losji i tillegg til klær og en liten lønn. Mange av jentene bodde i huset de arbeidet i, og selv om de noen ganger fikk et eget rom, måtte de sove på kjøkkenet hvis det ikke var nok plass. Som regel var bare én tjenestejente ansatt i en husholdning. Jentene hadde diverse oppgaver i husholdningen, både innendørs og utendørs, og til tross for at det var hardt arbeid med lange dager og lite fritid, var lønnen god, særlig etter norske normer. Nederlandske jenter, derimot, syntes ofte at lønnen var for lav.³⁹ Tjenestejentene hadde fri en halv dag på onsdag ettermiddag og noen timer på søndagen for å gå i kirken, men utover det ble det forventet at de var tilgjengelige og arbeidet når de ble spurt om det.⁴⁰

Marit Roelofs' skjebne illustrerer ulike aspekter ved livet til en norsk tjenstepike i Amsterdam. Sommeren 1668 ankom Marit havnen i Amsterdam. Hun hadde reist alene fra Bergen, og hun fant en stilling som tjenestejente på et vertshus og i boligen over vertshuset, i en av sidegatene til Damplass. Noen måneder etter at hun begynte i denne stillingen, på en søndag kveld, brant hele huset ned. Umiddelbart etterpå ble det klart at den 25 år gamle Marit hadde stiftet brannen. Etter flere dager med avhør tilstod hun at hun var skyldig, og hun forklarte hvorfor hun hadde gjort det. Hun forklarte at hun var helt alene i Amsterdam, og at hennes

35 C.B. van Strien, E.J. Brill, *British travelers in Holland during the Stuart period. Edward Brown and John Locke as tourists in the United Provinces* (Leiden 1993), 213–216.

36 Daniele van den Heuvel, «Guilds and the family economy in the Dutch Republic», i: *Continuity and Change*, 23–2 (Cambridge 2008), 220–221.

37 Lotte van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Wereldbibliotheek 1996) 103–104.

38 Kuijpers, *Migrantenstad*, 254.

39 Marybeth Carlson, *Domestic service in a changing city economy. Rotterdam 1680–1780* (Masteroppgave, University of Winsconsin-Madison 1993), 56.

40 Derek Phillips, *Wellbeing in Amsterdam's Golden Age* (Amsterdam 2008), 81–83.

forventninger til byen ikke var blitt innfridd. Arbeidet hun måtte utføre, var mye tyngre og lønnen lavere enn hun hadde forventet. I tillegg savnet hun familien og vennene i Norge enormt, og hun var desperat etter å dra hjem igjen så raskt som mulig. Fordi det var fastlagt i kontrakten at hun bare hadde anledning til oppsigelse en gang i året, måtte hun finne på noe annet slik at hun kunne komme seg hjem igjen. Marit hadde en venninne i Amsterdam, tjenestepiken Lijsbet, som arbeidet hos en frisør i nabolaget der Marits arbeidsgiver ofte kom. En søndag ettermiddag, da alle var i kirken, satt Marit og Lijsbeth på kjøkkenet i bolighuset over vertshuset og pratet mens de drakk brennevin. Marit og Lijsbet skulle egentlig også gått i kirken, men de hadde greid å komme seg unna denne plikten. Marit hadde en plan som hun la fram til Lijsbet. Hvis Marit kunne sørge for at en liten brann brøt ut i huset, kunne hun i forvirringen som da ville oppstå, stjele litt penger og andre verdisaker. Mens alle var opptatt med å slukke brannen, ville hun ubemerket snike seg ut av huset med pengene, finne en båt i havnen og dra til Bergen med det samme. Etter at Lijsbet hadde gått hjem søndag ettermiddag, satte Marit fyr på litt tørr opptenningsved på loftet, men til hennes store overraskelse spredte brannen seg i et slikt tempo at hun ikke hadde tid til å stjele noen ting. Hun ble arrestert umiddelbart. Marit ble dømt til døden og fikk aldri se igjen Bergen eller familien sin.⁴¹ Til tross for at denne historien er tragisk og ikke representativ, kan den fortelle oss litt om hvordan det var å leve som tjenestejente i Amsterdam. Marit hadde kommet alene til byen, og hadde forventet et bra liv. Hun arbeidet som tjenestejente og bodde i huset hun arbeidet i, men var skuffet over hvordan livet i Amsterdam artet seg. Hun hadde fri en dag i uken for å gå i kirken, og hun var venninne med en annen tjenestepike som bodde rett i nærheten.

Mange tjenestejenter ble anklaget for tyveri i europeiske byer i tidlig moderne tid. Ikke bare var det lett for tjenestejentene å stjele fra huset de arbeidet i og selge objektene på gaten, men de visste også at straffen de ville få ikke var for streng. Dessuten var det et stort behov for tjenestejenter. Selv om de ble oppdaget, straffet og sparket fra jobben, ville de raskt finne seg en ny stilling.⁴² De norske kvinnene i Amsterdam som ble brakt inn til forhør i forbindelse med tyveri, arbeidet ofte som tjenestejenter eller rengjøringshjelpere.⁴³ Avhørene viser at de var mobile,

41 GAA, confessieboeken, inv.nr. 318 (microfilm 1841),83-87.

42 Ulinka Rublack, *The crimes of women in early modern Germany* (Oxford 1999), 99-100.

43 Det er funnet 156 avhør som involverer norske kvinner i Amsterdam i perioden mellom 1600 og 1700. Av disse blir yrket til den avhørte bare nevnt i 37 saker. 22 av disse 37 kvinnene arbeidet som tjenestejenter eller renholdshjelp.

hadde et stort sosialt nettverk og visste hvordan de kunne anvende ressursene i og utenfor byen til eget formål. Forbausende nok hadde en del av de anklagede tyvene kontakter utenfor Amsterdam. Et eksempel er Trine Petersdatter fra Stavanger. Hun ble brakt inn til avhør i Amsterdam i 1651 beskyldt for tyveri fra huset hun jobbet i. Trine Petersdatter var ugift og i begynnelsen av tyveårene, og hun arbeidet som tjenestejente i herberget til Mattijs Bullens. Det er ikke nevnt hvor i Amsterdam herberget lå. I løpet av ett år stjal Trine forskjellige ting fra huset hun arbeidet i. Hun stjal blant annet en sølvkopp og en sølvskje fra arbeidsgiveren sin. Sølvkoppen solgte Trine til en kvinne som bodde i et lite rom i emigrantstrøket i Amsterdam, men for å selge sølvskjeen, dro Trine helt til Hoorn. Til tross for at Hoorn ikke var mer enn 40 kilometer fra Amsterdam, brukte Trine en hel dag på å dra dit. Hun må ha kjent noen i Hoorn som hun visste ville være villig til å kjøpe sølvskjeen, ellers hadde hun ikke tatt seg bryet med å dra dit. Som straff ble hun forvist fra Amsterdam for ett år.⁴⁴

Boforhold i Amsterdam

Leveforholdene i Amsterdam, spesielt i nabolaget nær havnen, var ofte dårlige. Dette nabolaget var kjent for høy kriminalitet, fattigdom, gateprostituasjon og overfylte hus.⁴⁵ Hver dag ankom nye migranter fra inn- og utland på jakt etter arbeid og et billig sted å bo. Det var så mange innvandrere i dette strøket at de var tvunget til å leve tett sammen i små rom som ble delt av mange andre.⁴⁶ Det var ikke uvanlig at opptil fire familier bodde sammen på ett rom.⁴⁷ Det neste eksemplet gir oss et glimt av hvordan boforholdene var påemigrantstrøkene i Amsterdam på 1600-tallet.

Høsten 1666 ble en mann funnet drept i kjelleren til huset der han bodde i gaten Zeedijk. Alle naboene ble innkalt til avhør. Da en av naboene, den 28 år gamle Peter Pietersønn fra Norge, ble spurt om hva som hadde skjedd, nektet han å svare og hoppet ut av vinduet, rett i kanalen utenfor. Han ble plukket opp av kanalen og arrestert som mistenkt i drapssaken. Etter noen dagers avhør tilstod han at det var han som brutalt hadde drept naboen sin. Peters historie gir innsikt i de harde levekårene og bosituasjonen for mange norske innvandrere i

44 GAA, inv.nr. 309 (microfilm 1838), 8.

45 Van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom*, 96–98.

46 Kuijpers, *Migrantenstad*, 158. Phillips, *Well-being in Amsterdam's Golden Age*, 71–75.

47 Sølvi Sogner, Jelle van Lottum, «An immigrant community? Norwegian sailors and their wives in 17th century Amsterdam», i: *The history of the family*, Vol. 12, iss.3 (2007), 160.

Amsterdam. Peter hadde giftet seg med Anne Jansdatter i Bergen i Norge før de kom til Amsterdam. De leide et lite rom på Zeedijk, og Peter begynte å jobbe som skomakerlærling i nærheten, mens Anne arbeidet som rengjøringshjelp i huset der de bodde. Dette huset var et typisk Amsterdamhus: langt og smalt med et rom på forsiden og et på baksiden i hver etasje. Hvert rom var leid ut til forskjellige personer og bedrifter. Den ugifte tyskeren Jan bodde i kjelleren, på gateplan lå en seilmakerbutikk og et verksted, i andre etasje leide Peter og Anne et lite rom, og på loftet leide en enke et rom. Beboerne i huset hadde mye kontakt med hverandre. Peter og Anne drakk regelmessig øl med enken på loftet, og Peter gikk ofte ned i kjelleren om kvelden for å drikke brennevin og røyke pipe med Jan. To uker før drapet på Jan, hadde Peter og Anne fått en datter; det var deres første barn. Hver kveld kom en nederlandsk jordmor for å reive barnet, slik at det ville vokse bra og bli sunt.⁴⁸ Men dette var ikke billig, så Peter og Anne begynte å få pengebekymringer. Da Anne en dag rengjorde kjelleren til Jan, oppdaget hun at han hadde penger og gull liggende i en skuff. Skuffen var låst, og Jan hadde alltid nøkkelen i lommen sin. Anne fortalte dette til sin mann, som så for seg hvor bra livet deres ville bli hvis de fikk tak i pengene. Anne var ikke overbevist, men Peter kunne ikke få pengene ut av hodet. En kveld etter at Anne og datteren hadde gått til sengs, gikk Peter ned i kjelleren og drakk brennevin med Jan til han sovnet. Jan var likevel ikke full nok, for da Peter prøvde å stjele nøkkelen til skuffen med verdisakene, våknet han og Peter ble tatt på fersk gjerning. De begynte å slåss, og etter et kort basketak trakk Peter fram en kniv og skar over strupen på Jan. Peter åpnet skuffen og tok verdisakene med seg opp til rommet hvor Anne og datteren lå og sov. Han vekket Anne og fikk henne til å gå ned i kjelleren for å vaske vekk alt blodet og alle spor. Da politiet kom neste morgen for å snakke med beboerne i huset, hadde Peter så dårlig samvittighet for det han hadde gjort at han hoppet ut av vinduet og ned i kanalen. Han ble dømt til døden, og Anne og datteren ble forvist fra byen.⁴⁹

Sosiale nettverk i Amsterdam

De norske innvandrerne hadde kontakt med andre nordmenn i byen. De delte ofte rom i billige gjestgiverier, spesielt ment for utlendinger, de bodde i

48 På Nederlandsk heter dette *inbakeren*, og jordmoren som var spesialisert i denne teknikken, ble kalt *bakervrouw*.

49 GAA, confessieboeken, inv.nr. 317 (microfilm 1841), 83–88

nærheten av hverandre og kvinnene giftet seg med norske og tyske sjømenn, de var medlemmer av den lutherske kirken og ofte tilbrakte de resten av livet i samme nabolag.⁵⁰ Det må ha vært et tett norsk fellesskap, og samtidig må det ha vært vanskelig å klatre på rangstigen og bli integrert i samfunnet. Dette kan vi se i de neste eksemplene.

Anna Otte, en 20 år gammel norsk jente, kom til Amsterdam i 1640. Hun giftet seg med en femten år eldre tysk sjømann som bodde et kvartal unna, og paret slo seg ned i Ridderstraat, midt i emigrantstrøket.⁵¹ Elleve år etter at Anna hadde giftet seg, ble hun enke, og hun begynte å få vanskeligheter med å klare seg økonomisk. Hun ble arrestert i den samme gaten som hun bodde i, sammen med en dansk og en norsk gutt. Anna ble anklaget og funnet skyldig i ran, heleri og ulovlig fremleie. For å klare seg gjennom vinteren, hadde hun delt rommet sitt med guttene, som måtte betale litt leie til henne. De tre samarbeidet også på gaten. Anna lot den minste gutten stjele små ting eller mat fra tilfeldig forbigående. Tingene solgte Anna til en heler hun kjente i gaten ved siden av, og gevinsten delte hun med guttene. Som straff fikk Anna og guttene ett års forbud mot opphold i byen. Etter at dette året var omme, kom Anna tilbake til Amsterdam, der hun giftet seg med nok en tysk sjømann. Hun slo seg ned i den samme gaten hun hadde bodd i før arrestasjonen og fortsatte å pleie et stort norsk sosialt nettverk i byen.⁵² Hun hadde norske venner, kjente og familie, som alle bodde i samme nabolag. Det at hun ble boende i samme gate i 15 år og var aktiv i det norske samfunnet, er en indikasjon på at hun ikke var helt integrert i det nederlandske samfunnet, men fremdeles holdt seg blant andre med emigrantbakgrunn. Det tyder på lite sosial mobilitet.

Det neste eksempelet likner på det første. Igjen ser vi at nordmenn i Amsterdam kjente hverandre, giftet seg med hverandre og bodde i nærheten av hverandre. Stine Sibrantsdatter dro fra Bergen til Amsterdam sammen med ektefellen, den norske sjømannen Lennert Janssønn rundt 1650. De slo seg ned i Jonkerstraat, gaten rett ved siden av Ridderstraat, der Anna Otte bodde. I løpet av kort tid ble Stine enke to ganger. Lennert Janssønn døde i 1651, og giftermålet i 1653 med ektefelle nummer to, en sjømann fra Stavanger, varte heller ikke lenge. Den tredje ektefellen til Stine var en tysker som bodde i det kommersielle sentrum av

50 Kuijpers, *Migrantenstad*, 327–335.

51 GAA, ondertrouwregisters, inv.nr. 455, 32.

52 Anna Otte er oppgitt som vitne for flere nordmenn i Amsterdam, både i lysningsregistrene og dåpsregistrene.

Amsterdam.⁵³ Stine klatret oppover samfunnsstigen, og derfor hadde hun sannsynligvis tilstrekkelige økonomiske ressurser til å la den yngre søsteren sin komme til Amsterdam. Søsteren, Mari Sibrantsdatter, fikk arbeid som rengjøringshjelp, slo seg ned i emigrantnabolaget, og i 1669 giftet hun seg med en norsk sjømann som bodde i samme strøk som henne. De fikk en datter som ble døpt i den lutherske kirken, og Mari fortsatte å arbeide som rengjøringshjelp. Både ved ekteskapslysningen og ved dåpen møtte søsteren Stine opp som vitne.⁵⁴ I 1673 ble Mari og ektemannen pågrepet av politiet i sentrum av Amsterdam fordi de var involvert i en voldelig slåsskamp med to andre nordmenn.⁵⁵ I avhørene er det tydelig at hele denne gruppen med nordmenn kjente hverandre godt, og at det ikke var unormalt at de kranglet og sloss, ofte under innflytelse av brennevin.

Jonkerstraat, Amsterdam, der en stor andel av de norske emigrantene bodde. Bildet er tatt i april 1927, rett før alle husene ble revet. Det er hovedsakelig 1600-tallsbebyggelse å se på dette bildet.⁵⁶

Konklusjon

I dette kapitlet er livet til norske kvinner i Hoorn og Amsterdam på 1600-tallet belyst både fra et kvantitativt og et kvalitativt perspektiv. Vi har sett at flere

53 GAA, ondertrouwregisters, inv.nr. 471, s. 345, inv.nr. 475, s. 336, inv.nr. 494, s. 6.

54 www.stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/indexen/doopregisters.

55 GAA, confessieboeken, inv.nr. 5061, 321 (microfilm 1842), 179 f.

56 www.beeldbank.amsterdam.nl/beeldbank/indeling/grid?q_searchfield=jonkerstraat

tusen kvinner dro fra Norge til Nederland på jakt etter et bedre liv. De fleste kvinnene oppgav Vest-, Sørvest- eller Sør-Norge som hjemsted. Noen av dem dro sammen med ektefellen eller foreldrene sine, mens andre dro alene til Nederland. De bodde sammen med andre nordmenn, giftet seg med nordmenn og var aktive medlemmer i den lutherske kirken sammen med andre nordmenn. I dette kapitlet er avhørene av norske, tiltalte kvinner brukt som kilde for å illustrere deres arbeidsforhold, bosituasjon og sosiale nettverk. Vi har sett at mange kvinner arbeidet som tjenestejenter, og at de hadde lange, ofte tunge arbeidsdager med lite fri og lav lønn. Vi har også sett at mange nordmenn i Amsterdam bodde i de fattige nabolagene ved havnen øst i byen. Dette var et overbefolket område med mye kriminalitet og gateprostituasjon, og innbyggerne måtte dele små rom. De norske kvinnene arbeidet i samme nabolag, giftet seg med nordmenn og tyskere som også bodde i nærheten, og det var vanskelig å klatre på samfunnsstigen. Ofte ble utbredte sosiale nettverk opprettholdt med andre emigranter, både innen og utenfor bygrensene. Felles for disse norske emigrantene er at det ser ut til at det var stor samhørighet blant dem, både i den lille handelsbyen Hoorn og i den store metropolen Amsterdam.

Det kvantitative kildematerialet kan gi oss demografisk informasjon om de norske kvinnene i Amsterdam og Hoorn, som bosetningsmønster og valg av ektefelle. Likevel er det mange spørsmål angående livet til emigrantene vi ikke får svar på i de kvantitative kildene, som hvordan levekårene deres var, hvilket arbeid de hadde og hvilke sosiale nettverk de var del av. For å få en idé om hvordan det var å leve som norsk kvinne i Nederland, er avhør av norske kvinner i Amsterdam brukt som eksempel. Selv om disse kvinnene ikke nødvendigvis er representative for alle norske emigranter i Nederland, kan skjebnene deres gi oss verdifull informasjon om hvordan det var å leve i Amsterdam i tidlig moderne tid. Det er få andre kilder som bringer oss så tett opp til enkelt-individens historier, som ofte er fortalt med egne ord.

Litteratur

- Frijhoff, W. og Prak, M. (red.) (2004). *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld (1578–1650)*. Sun forlag.
- Glasbergen, J. (2004). *Beroepsaanduidingen in Nederland en België voor 1900*. Veen forlag.
- Hart, S. (1976). *Geschrift en getal. Een keuze uit de demografisch-, economisch- en sociaal-historische studiën op grond van Amsterdamse en Zaanse archivalia, 1600–1800*. Dordrecht.

- Heuvel, D. van den. (2008). «Guilds and the family economy in the Dutch Republic», i: *Continuity and Change*, 23–2. Cambridge.
- Hodne, O. (1976). *Fra Agder til Amsterdam. En studie i norsk emigrasjon til Nederland i tiden ca. 1625 til ca. 1800*. Masteroppgave.
- Kok, J. (2010). «The family factor in migration decisions», i: J. Lucassen, L. Lucassen, P. Manning, (red), *Migration history in world history. Multidisciplinary approaches*. Leiden.
- Kuijpers, E. (2005). *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuws. Amsterdam*. Hilversum.
- Lesger, C.M. (1990). *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*. Hilversum.
- Nederveen Meerkerk, E. Van, (2007). *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581–1810*. Amsterdam.
- Nijs, T. de og Eelco, B. (red.) (2002). *Geschiedenis van Holland, deel II*. Hilversum.
- Phillips, D. (2008). *Wellbeing in Amsterdam's Golden Age*. Amsterdam.
- Pol L. van de, (1996). *Het Amsterdams hoerdome. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*. Wereldbibliotheek.
- Rublack, R. (1999). *The crimes of women in early modern Germany*. Oxford.
- Sogner, S. Lottum, J. Van, (2007). «An immigrant community? Norwegian sailors and their wives in 17th century Amsterdam», i: *The history of the family*, Vol. 12, iss. 3.
- Sogner, S. (1994). *Ung i Europa. Norsk ungdom over Nordsjøen til Nederland i tidlig nytid*. Oslo.
- Strien, C.B. og Brill, E. (1993). *British travelers in Holland during the Stuart period. Edward Brown and John Locke as tourists in the United Provinces*. Leiden.
- Sundsback, K. (2016). «De migratie van Noorse vrouwen naar Hoorn», *Oud Hoorn* (3-2016).
- Voortman, J.G. og Voortman, R., (2010). *Transcriptie en index op de Evangelisch Lutherse lidmatenregisters van de gemeente Hoorn (Noord Holland) 1651–1830*. Hoorn: Westfries archief.

Webkilder

- www.beeldbank.amsterdam.nl/beeldbank/indeling/grid?q_searchfield=jonkerstraat
- www.beeldbank.amsterdam.nl/beeldbank/indeling/detail/start/4?q_searchfield=ridderstraat
- www.beeldbank.amsterdam.nl/beeldbank/indeling/detail/start/3?q_searchfield=olie+zeedijk
- www.oudelandkaarten.nl/europa/item/hoorn-1649-blaeu.www.rijksmuseum.nl.
- www.stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/indexen/doorprestaties
- <http://ukult.net/jave/gamlemandal/historie.html>.